

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון שי"ט, פר' נח תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

הצלחות שנעלמו וגזל בפחות משה פרוטה

פחות משה פרוטה בישראל

רש"י (ד"ה 'צערא') מפרש כי כאשר יש צער בזמן הגזילה, הרי שיש כאן איסור גזל. אולם, בית הדין אינו כופה השבה, כיון שהנגזל מוחל על כך לאחר מכן. בקרב ישראל, גזילת פחות משה פרוטה אינה נחשבת ללאו של 'לא תגזול', כיון

ועל דברי הרמב"ם שאסור לגנוב כל שהוא דבר תורה, כתב המגיד משנה הטעם משום שגם חצי שיעור אסור מן התורה. מכאן, מסביר המנחת חינוך, יש ללמוד מששיטת הרמב"ם היא שהשיעור של 'שווה פרוטה' באיסור גזל הוא בכלל השיעורים שנמסרו הלכה למשה בסיני, ואינו משום שפחות משה פרוטה הנגזל מוחל לגזלן, אלא שהתורה קבעה שיעור פרוטה לאיסור גזלה ולהשבה, ואין איסור גזלה וחובת השבה כלל על פחות משה פרוטה

שהתורה קושרת את האיסור עם חובת ההשבה, ככתוב 'והשיב את הגזילה', וגזל בפחות משה פרוטה אינו מחייב השבה. לעומת זאת, אצל כותי הגזול מישראל, אין הבדל, שכן הוא אינו מצווה על השבה, ולכן האיסור תקף בכל סכום. [ומכל מקום זה נחשב שם רק דומה לגזל, לפי שמוחל לו לאחר מכן והצער הוא רק בשעת הגזילה עצמה, בעוד שביותר משה פרוטה הוא אינו מוחל והצער נמשך]. בספר 'מחנה אפרים' (גזילה סימן א) כתב כי הטעם שאין לא תגזול בהשבת

אמנם, גם בפחות משה פרוטה, יש איסור לגנוב, כמו שכתב בשולחן ערוך (שם סעיף א) אסור לגנוב אפילו 'כל שהוא' דין תורה. הסמ"ע (סק"א) ביאר שגם פחות משה פרוטה בכלל איסור גזל, הסיבה היא משום שחצי שיעור אסור מהתורה בכל מקום, כפי שמצינו לענין יום הכיפורים (אורח חיים סימן תריב סעיף ה) שאף אכילת פחות משיעור האסור, גם כן אסורה מן התורה, והוא הדין לענין ממון. דור המבול וחובת השבה במדרש רבה (בראשית לא ה) מובא כי נגזרה כליה על דור המבול בעוון הגזל, שנאמר (בראשית ו יג) 'קץ כל בשר בא לפני, כי מלאה הארץ חמס מפניהם, והנני משחיתם את הארץ'. המדרש מפרש שהיו גוזלים פחות משה פרוטה כדי שלא יוכלו להוציא מהם בדין. מכאן עולה כי בית דין אינו כופה על השבת פחות משה פרוטה.

בגמרא (סנהדרין נז.) נאמר כי בן נח מצווה על איסור גזל 'וכיוצא בזה', ואף כותי בישראל אסור. הגמרא מבארת כי 'כיוצא בזה' היינו על פחות משה פרוטה שאינו גזל ממש, ולמרות זאת בן נח אסור בו. הגמרא מקשה: מדוע כותי בישראל עובר באיסור גזל בפחות משה פרוטה, הרי ישראל מוחל על כך. ומשיבה הגמרא שאף שמוחל אחר כך, מכל מקום בשעת הגזילה יש לו צער, ומשום כך אסור.

בוקר חורפי וירושלמי עטף את רחוב שמואל הנביא במעטה ערפילי, שחדר גם אל בתי הכנסת והכוללים. כולל "עטרת שמואל", בין מדפי ספרים צפופים וספסלי עץ ישנים, ישבו האברכים שקועים בלימוד. ריח חריף של קפה שחור וטרי התערבב בקולות הדיון הנמרצים, שהדהדו מהגמרא אל חלל החדר. בין אלו שישבו ולמדו היה אליקים דוב, אברך ותיק וזהיר, שנודע בדקדקנותו בכל דבר, מהלכות תפילה ועד לסוגיות ממוניות. הוא היה נושא עמו מדי יום ביומו תיק קטן, ובתוכו חבילה של צלחות חד-פעמיות, שהיו מיועדות לארוחת הצהריים הקצרה שאכל בין סדרי הלימוד. לצדו, ישב שמעיה לייב, אברך צעיר וטוב לב, שפעמים רבות נתפס לא מרוכז, ונזכר דווקא באמצע הסנדוויץ' ששכח להביא לעצמו צלחת. במשך תקופה, הוא היה נוהג ליטול לעצמו צלחת אחת של אליקים דוב, בלי לשאול. הוא סבר בתמימות שלצלחת חד-פעמית אין ערך ממשי, וכי "אין בכך כלום".

עם הזמן, החל ספק לכרסם בו. האם באמת מותר לו לקחת מחפציו של חברו, גם אם מדובר בצלחת בודדת? החשש המוסרי וההלכתי הציק לו, והוא החליט לבוא ולשאול: האם יש במעשיו איסור גזל, והאם עליו להשיב כסף עבור כל הצלחות שלקח?

תשובה:

איסור גניבה

נפסק בשולחן ערוך (סימן שמח סעיף ב): כל הגונב שוה פרוטה עובר על לאו מן התורה של 'לא תגנובו' (ויקרא יט יא).

מנהג העולם ומידת חסידות

אף על פי שגזלה אסורה אפילו בכל שהוא, מכל מקום נפסק בשולחן ערוך (סימן שנט סעיף א) שיש דברים קטנים שמותר ליטול, וזאת משום שאין דרך כלל להקפיד עליהם. דוגמה לכך היא נטילה מחבילה או מגדר ענף קטן כדי לנקר את השיניים. עם זאת, הירושלמי (דמאי פרק ג הלכה ב) מורה כי אף בדברים אלו, מידת חסידות היא להימנע מכך. הסמ"ע (שם סק"ד) מסביר כי החשש הוא שנטילת דבר מועט שוב ושוב תגרום לבסוף להתכלות החבילה או להריסת הגדר.

בערוך השולחן (סימן שנט סעיף א) מביא דוגמאות ממנהגים נוספים שרווחו בימיו, כגון לקחת טבק או גפרורים מביתו של חבר בלי לשאול, או לקחת כלי לשתיית תה. מנהגים אלו התפשטו להיתר מתוך הנחה שאין הבעלים מקפידים על כך. אולם, הוא מדגיש כי ממידת חסידות ראוי להימנע מכך. וכתב ערוך השולחן שכאשר אדם יודע שבעל הבית קפדן מטבעו ויש חשש שמקפיד על כך, הדבר אסור מדין תורה.

גבולות היתר

החזון איש (דמאי סימן ז סק"ה) מפרש את דברי הירושלמי באופן שבעל הבית אינו מקפיד אפילו אם כל החבילה תילקח, על כך נאמר שראוי לפרוש רק ממידת חסידות, כיוון שהדבר עלול להרגיל את האדם לזלזל באיסור גזל, ויש לחוש שגם אנשים שאינם הגונים ינהגו כך במקרים שבהם כן נגרם הפסד. ולכאורה מוכרחים לומר כן, שכן אם מדובר במקרה שבו הבעלים מקפיד, הרי שהדבר אסור מעיקר הדין, ולא רק ממידת חסידות.

בנידון שלפנינו, אם מדובר במצב שבו לקחת צלחת חד-פעמית היא דבר כה שולי, וגם אין רגילות ליטול עוד, וברור שבעל הבית לא יקפיד על כך, אזי הדבר אינו נחשב גזל על פי דין, אך ראוי להימנע ממנו ממידת חסידות. אולם, אם מדובר במצב שבו יש מספר מצומצם של צלחות, או שיש חשש שהדבר יגרום להתכלות החבילה ובעל הבית יקפיד על כך, הרי שמדובר בגזל מן הדין, ואסור ליטול ללא רשות.

עדיין אינם יודעים שהאבדה אבדה להם, אינו נחשב לייאוש (כ"מ כא:), וגם לאחר מכן כשהתייאש, הרי בשעה שבאה לידו היה זה באיסור, ובאותו זמן נעשה עליה שומר ולא יועיל ייאוש לאחר מכן. על כן, גם כאן, הגזלן חייב להשיב. [ואף לשיטת הש"ך (סימן שנט סק"א) שבאופן שירצה את הדבר, הוא מועיל כבר כעת, הרי בגזל, ברור שאינו רוצה מלכתחילה את מעשה הגזלה ושימחול על זה].

ג' נפק"מ בין הטעמים

במחלוקת זו בטעם שאין השבה בפחות משוה פרוטה, יש עוד 'נפקא מינה' הלכתיות:

א. גזילה מקטן שאינו בר מחילה: אם גזל פחות משוה פרוטה מקטן שאינו בר מחילה (בבא מציעא כב:), שולחן ערוך סימן רס סעיף ו), כתב במנחת חינוך שהדבר תלוי בב' הטעמים, אם הטעם הוא משום שהנגזל מוחל, לקטן יהיה חייב להשיב. אך לשיטת הרמב"ם שאין לפחות משוה פרוטה גדר של ממון, גם אצל קטן אין חובת השבה.

ב. גזילה שבה הנגזל אינו מוחל: כאשר הנגזל רואה את מעשה הגזלה והוא עומד וצווח תיכף ומיד שאינו מוחל, לשיטה שפוטרת מהשבה רק בגלל מחילה, הגזלן יהיה חייב להחזיר. אך לשיטת הרמב"ם, גם באופן זה אין חובת השבה.

ג. גזילה שערבה עלה: במקרה שגזל חפץ שערכו היה פחות משוה פרוטה, ולאחר מכן התייקר וכעת הוא שווה יותר מפרוטה, לפי הטעם של מחילה, הרי הנגזל מחל כבר על הסכום הראשוני. אך לשיטת הרמב"ם, כתב המנחת חינוך שיתכן שכיון שאינו ממון ממילא אין הגזל נחשב ברשות הגזלן אלא הוא נשאר ברשות הנגזל, ולכן ההתייחסות תהיה שייכת לנגזל, ושוב כעת יכול לדרוש אותו בחזרה. [אם כי יתכן שעדיין אין

על הגזלן חובת השבה, אך מכל מקום החפץ נחשב של הנגזל].

המורם מן האמור: גזל אף פחות משוה פרוטה אסור לכתחילה מן התורה. בדיעבד, אם נעשתה גזלה כזו, יש מחלוקת: יש הסוברים שאין חובת השבה כי הבעלים מוחלים על כך, ויש סוברים שאין חובה להשיב כי מדובר במשהו שאינו מוגדר כ'ממון'. לפי טעם של מחילה, אם הבעלים לא יודעים מהגזלה ולא מחלו עליה, יש חובה להשיב.

פחות משוה פרוטה בין יהודים, הוא לפי שדרך העולם למחול על סכום כה פעוט, ולכן אין כאן חובת השבה. מאחר שהתורה קושרת את איסור הגזל עם חובת ההשבה, כפי שנאמר 'והשיב', גזל שאין בו חובת השבה אינו נחשב ל'גזל' מן התורה.

כך כתב גם בספר החינוך (מצווה קל): פחות משווה פרוטה אינו מוגדר כגזל המחייב השבה, מכיון ש'בני אברהם יצחק ויעקב' ידועים בנדיבותם, והם מוחלים על סכומים כאלו. גם עני בישראל, אם נגזל ממנו סכום כזה, הוא מוחל על כך ואינו דורש את השבתו.

גדר גזל והשבה פחות משוה פרוטה

אלא שמצאנו שתי שיטות בגדר גזל בפחות משוה פרוטה: הרמב"ם (גזלה ואבדה פרק א הלכה ו) פסק כי הגזול פחות משווה פרוטה אינו בתורת השבה, ועוד כתב הרמב"ם (מלכים פרק ט הלכה ט-י) שכן נח חייב גם על פחות משווה פרוטה, שלא ניתנו כל השיעורין אלא לישראל בלבד. ועל דברי הרמב"ם (גניבה פרק א הלכה ב) שאסור לגנוב כל שהוא דבר תורה, כתב המגיד משנה הטעם משום שגם חצי שיעור אסור מן התורה. מכאן, מסביר המנחת חינוך (מצווה קל אות ד), יש ללמוד משיטת הרמב"ם היא שהשיעור של 'שווה פרוטה' באיסור גזל הוא בכלל השיעורים שנמסרו הלכה למשה בסיני, ואינו משום שפחות משווה פרוטה הנגזל מוחל לגזלן, אלא שהתורה קבעה שיעור פרוטה לאיסור גזלה ולהשבה, ואין איסור גזלה וחובת השבה כלל על פחות משוה פרוטה. וכדבריו בשיטת הרמב"ם כתב גם כן בהגהה בספר מחנה אפרים (שם) מבן המחבר. ולפי זה, גם כשבעל החפץ לא ידע מהגזלה בשעת הגזלה, גם אז אין לגזול חיוב להשיב, כיון שפחות משוה פרוטה אינו נחשב לממון שיחול עליו תורת השבה. [ראה שם מה שכתב שמסתימת דברי אביו נראה כהרמב"ם, אלא שלכאורה משמעות דברי אביו שמובא לקמן בסמוך מתבאר שאם לא מחל חייב להחזיר].

לעומתו, במחנה אפרים (גזלה סימן א) כתב שהיות שהטעם שאינו בתורת השבה הוא משום שבעל הדבר מוחל, נמצא איפוא שכאשר הגזלה נעשתה מבלי שהבעלים ידעו על כך, תהיה חובה להשיב, שהרי הבעלים לא יכלו למחול על דבר שלא ידעו עליו. אף על פי שסביר להניח שכאשר הם יגלו, הם ימחלו, מכל מקום הרי בזמן המעשה הגזלן נטל את החפץ שלא כדין. הדבר דומה לאבידה, שהכלל בה הוא 'ייאוש שלא מדעת', כלומר שהבעלים

